

Jarosław Moklak

Uniwersytet Jagielloński,
Kraków,
Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska,
Przemyśl

Z dziejów emigracji chłopskiej do Ameryki Południowej. Politycy ukraińscy wobec tzw. gorączki brazylijskiej w debatach sejmu galicyjskiego, 1895–1896

W połowie lat 90. XIX w. zamorska emigracja ludności galicyjskiej przybrała tak ogromne rozmiary, że stała się tematem ożywionej debaty publicznej. Przede wszystkim wywołała szereg zjawisk negatywnych pod względem społecznym i ujawniła niedoskonałości regulacji prawnych, prowadząc do potrzeby usprawnienia całości procesu emigracyjnego. Chodziło nie tylko o los samych emigrantów, o przeciwdziałanie nadużyciom instytucji i osób pośredniczących w przygotowaniu wyjazdów, o bezpieczeństwo na poszczególnych etapach podróży do kraju docelowego czy o poprawę jakości ochrony konsularnej, ale także o ustosunkowanie się do genezy wychodźstwa, tj. powodów skłaniających do opuszczania kraju. Wyjaśnienie tej ostatniej kwestii zasadzało się na realiach społecznych, ekonomicznych i politycznych, a w przypadku Galicji Wschodniej dotyczyło przede wszystkim ludności ukraińskiej, nadając emigracji znaczenia narodowościowego.

W połowie lat 90. XIX w. ukraińskim obozie politycznym tradycyjnie opozycyjnym do większości stronnictw polskich doszło do szeregu zmian, wśród których za najważniejszą wypada uznać osłabienie pozycji ruchu moskwofilskiego (prorosyjskiego) i umocnienie się nurtu narodowego, wówczas propolskiego. W szeregach tego ostatniego znaleźli się wybitni politycy ukraińscy tamtego czasu, tacy jak Ołeksandr Barwiński i Anatol Wachnianyn, którzy jako pierwsi podjęli próbę racjonalnego ustosunkowania się do tzw. gorączki brazylijskiej¹.

¹ Tzw. gorączkę brazylijską podsycali agenci emigracyjni wykorzystujący emocjonalny stosunek ludności wiejskiej do wyjazdów na stałe. Zob. *Groza emigracji*, „Kurier Lwowski” 1895, nr 29, s. 1 oraz nr 30, s. 2.

Tematykę emigracyjną wszechstronnie omawiano na zjazdach rozmaitych towarzystw społeczno-kulturalnych, korporacji zawodowych czy organizacji politycznych. Można przywołać choćby postanowienia drugiego Zjazdu Prawników i Ekonomistów Polskich we Lwowie w 1889 r., który zlecił przeprowadzenie dokładnych badań w zakresie rozwoju emigracji, jej powodów, rozmiarów i przebiegu; problematykę wychodźstwa chłopskiego omawiano także podczas kolejnego zjazdu tej organizacji w Poznaniu (1893). Następstwem tych zjazdów było utworzenie we Lwowie Polskiego Towarzystwa Handlowo-Geograficznego (1894)², które szybko włączyło się do debaty sejmowej.

Kwestie emigracyjne podejmowały także instytucje ukraińskie, jednak początkowo zwracano uwagę głównie na skutki ruchu emigracyjnego, a prasa opisywała liczne przypadki nadużyć, których ofiarami padali emigranci. Najczęściej wskazywano na szkodliwą działalność agentów emigracyjnych nastawionych na własny zysk, zajmujących się werbunkiem do Brazylii. Wskazywano na konkretne instytucje pośredniczące zlokalizowane we Lwowie, Hamburgu, Berlinie czy włoskim Udine. Opisywano utrudnienia stawiane emigrantom przez starostwa powiatowe na etapie przygotowywania dokumentów wyjazdowych oraz długie niekiedy oczekiwania w samej Brazylii na przydział lasów/ziemi w Paranie³. Jednak, wychodząc z motywacji ekonomicznych, stosunkowo szybko dostrzeżono szersze uwarunkowania wychodźstwa, co uświadomiło urzędnikom i politykom galicyjskim potrzebę kompleksowego rozwiązania problemu pod względem społecznym, gospodarczym i prawnym⁴.

Interpelacja posła Ołeksandra Barwińskiego

W Sejmie Krajowym galicyjskim debatę na ten temat zapoczątkowała interpelacja posła ukraińskiego Ołeksandra Barwińskiego do komisarza rządowego z 20 stycznia 1895 r. podpisana przez 17 posłów polskich i ukraińskich, odczytana w języku ukraińskim na posiedzeniu sejmu 28 stycznia⁵. Barwiński wyszedł z charakterystyki stosunków gospodarczych na wsi galicyjskiej, podkreślając postępujący spadek dochodów uzyskiwanych z gospodarstw rolnych. Przywołał liczne klęski żywiołowe nawiedzające obszary Galicji Wschodniej (skoncentrował uwagę na powiatach brodzkim, złoczowskim i zbaraskim), wyeksponował gwałtowny spadek cen zboża i innych produktów rolnych oraz trudności w znalezieniu pracy w rolnictwie i poza rolnictwem. Powody wychodźstwa scharakteryzował słowami: „Zubożenie chłopstwa i niedostatek wszelkiej pracy zarobkowej wywołały szczególnie w powiatach północno-wschodnich naszego kraju ruch emigracyjny do Brazylii”⁶. W interpelacji Barwińskiego znalazły się dwa pytania do komisarza rządowego:

1. co rząd zamierza zrobić aby agenci emigracyjni nie wykorzystywali „ciemnoty naszego chłopstwa i nie pozbawiali go ziemi ojcowskiej”?

² J. Mazurek, *Emigracja a kraj*, Warszawa 2006, s. 127.

³ *Wydział krajowy o emigracji*, „Kurier Lwowski” 1896, nr 9, s. 1; *W sprawie emigracji do Brazylii*, „Dziennik Krakowski” 1996, nr 30, s. 5.

⁴ *Pałca sprawa*, „Przewodnik Handlowo-Geograficzny” 1896, nr 1, s. 2–3.

⁵ *Stenograficzne sprawozdania z posiedzeń Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomerii*, Lwów (dalej – *Stenogr. Spraw.*), 11 posiedzenie VI sesji VI kadencji z 28 stycznia 1885, s. 249; *Sejm krajowy*, „Gazeta Lwowska” 1895, nr 24, s. 2. Interpelację podpisali: Józef Popowski, Lonhyn Rożankowski, Mykoła Antonewycz, Tytus Kowalski, Kyryło Hamorak, Josyf Huryk, Ołeksza Barabasz, Wojciech Stręć, Julian Olpiński, Stanisław Potoczek, Damian Sawczak, Ferdynand Weigel, Aleksander Dworski, Filip Fruchtman, Albin Rayski, Romuald Palch, Edmund Klemensiewicz.

⁶ *Stenogr. Spraw.*, 11 posiedzenie VI sesji VI kadencji z 28 stycznia 1885, s. 249.

2. w jaki sposób rząd zamierza zaradzić dalszemu ubożeniu chłopstwa, „czy nie uważa za konieczne stworzyć mu możliwości zarobkowania, np. przy budowie dróg” albo w inny sposób?⁷

Pytanie pierwsze dotyczyło potrzeby przeciwdziałania wykorzystywaniu przez agentów emigracyjnych bezradności chłopów zagrożonych głodem, dla których wyjazd z kraju był jedynym możliwym rozwiązaniem problemów bytowych, wobec czego byli oni podatni na nieuczciwe propozycje. Natomiast pytanie drugie mało charakter systemowy. Odnosiło się do planu działania władz galicyjskich w zakresie podniesienia warunków życia ludności chłopskiej przez stworzenie możliwości zarobkowania w różnych sektorach gospodarki galicyjskiej. Barwiński sugerował stworzenie programu operacyjnego w zakresie robót publicznych, co nie tylko poprawiłoby sytuację materialną osób tam zatrudnionych, ale doprowadziłoby także do usprawnienia np. sieci drogowej czy innych obiektów będących wskaźnikiem postępu cywilizacyjnego. O ile pierwsze pytanie miało charakter doraźnego rozwiązywania problemów emigracyjnych, o tyle drugie otwierało w sejmie poważną dyskusję dotyczącą reform w gospodarce galicyjskiej, potrzeby dokonania przekształceń strukturalnych oraz wdrażania innowacyjnych rozwiązań w zakresie tworzenia nowych miejsc pracy.

Oczywiście władze galicyjskie znały problemy wynikające z nasilającego się wychodźstwa, toteż odpowiedź na interpelację Barwińskiego nastąpiła już po kilku dniach. Komisarz rządowy Włodzimierz Łoś, zgodnie z praktyką sejmową nakazująca odpowiadać w tym języku, w jakim wniosek lub interpelacja zostały złożone, odpowiedział po ukraińsku, zgadzając się z uwagami zawartymi w interpelacji⁸. W odpowiedzi na pierwsze pytanie zapewnił, że rząd wydał zarządzenia urzędem powiatowym, aby zwracały baczność uwagę na działalność agentów emigracyjnych, a w przypadku stwierdzonych nadużyć postępowały z całą surowością prawa. Nadmieniał przy tym, że należałoby dołożyć starań, aby odwozić ludność od emigracji „która by jej tylko na zgubę wyjść mogła”⁹. Natomiast odpowiedź komisarza na drugie pytanie wskazuje, że sprawiło ono pewien kłopot rządowi. Najpierw komisarz zastrzegł, że rząd „nie zaniedbuje swego obowiązku i przychodzi z pomocą tam, gdzie klęski żywiołowe uniemożliwiły zasiewy gruntów i spowodowały niedożywienie ludności”, ale nadmieniał, że „przesilenie” w rolnictwie nie było tylko zjawiskiem galicyjskim lecz ogólnopolskim i jego usunięcie „nie zależało od rządu (krajowego — JM)”. Stwierdził ponadto, że potrzebne było „współdziałanie wszystkich powołanych czynników, a przede wszystkim całego ogółu rolników tym przesileniem bezpośrednio dotkniętych”¹⁰. W odpowiedzi komisarza rządowego nie było propozycji rozwiązania kwestii zatrudnienia, która odpowiadałaby na drugie pytanie interpelacji Barwińskiego. Rząd przyznał jedynie, że zależało mu na rozwiązaniu problemu, że poświęci tej sprawie baczność uwagę i „uczyni wszystko co w jego mocy” aby poprawić warunki bytowe ludności chłopskiej¹¹.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, 16 posiedzenie VI sesji VI kadencji z 4 lutego 1885, s. 359.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem; *Sejm krajowy*, „Gazeta Lwowska” 1895, nr 28, s. 3–4.

Wniosek Polskiego Towarzystwa Handlowo-Geograficznego i sprawozdanie Wydziału Krajowego

Interpelacja posła ukraińskiego i odpowiedź komisarza rządowego wzmogły debatę społeczną, wywołując szereg doniesień prasowych oraz uaktywniły sejmową działalność Polskiego Towarzystwa Handlowo-Geograficznego we Lwowie, co objawiło się w postaci wniosku złożonego do komisji petycyjnej za pośrednictwem posła Bolesława Żardeckiego¹². W ciągu dwóch dni komisja petycyjna przygotowała sprawozdanie, w którym dwukrotnie odwołała się do interpelacji Barwińskiego¹³. Oczekiwanie w zakresie tworzenia szerokiej możliwości zarobkowania na terenie Galicji komisja petycyjna potraktowała poważnie, nie podzielając opinii komisarza Łosia „jakoby li przeszkadzanie emigracji miało stanowić jedyny obowiązek, i wyłączny cel akcji kraju wobec ludowego ruchu emigracyjnego”¹⁴. Komisja uznała, że wobec niemożliwości powstrzymania dalszego rozwoju emigracji, władze krajowe miały „obowiązek i potrzebę” roztoczenia opieki nad wychodźcami w celu uchronienia ich przed wyzyskiem ze strony agentów emigracyjnych oraz „ulożenia należytego planu”, aby ruch emigracyjny był korzystny zarówno dla samych emigrantów, jak i dla ich kraju ojczystego. Ta ostatnia konstatacja nosiła cechę rozwiązania systemowego, jakiego domagał się poseł Barwiński, a za nim Polskie Towarzystwo Handlowo-Geograficzne. Ponadto, komisja petycyjna postulowała ustanowienie stałych relacji „między krajem macierzystym a koloniami, przede wszystkim w kierunku handlowym”¹⁵. W celu realizacji tych zadań komisja zaproponowała sejmowi odesłanie petycji Polskiego Towarzystwa Handlowo-Geograficznego do Wydziału Krajowego (dalej – WK) z poleceniem zebrania dokładnych informacji o powodach, rozmiarach, kierunku i organizacji wychodźstwa. Komisja wystąpiła także z żądaniem zbadania przez WK możliwości zastąpienia emigracji zamorskiej kolonizacją wewnętrzną, połączoną z tworzeniem nowych miejsc pracy oraz polecono Wydziałowi, aby rozpoczął rozmowy z rządem wiedeńskim w sprawie zapewnienia wychodźcom galicyjskim w Brazylii odpowiedniej opieki konsularnej. Wreszcie zobligowano Wydział do nawiązania stosunków handlowych z „koloniami polskimi i ruskimi” z myślą o rozwoju przemysłu krajowego¹⁶.

Dopiero przygotowywane przez kilka miesięcy sprawozdanie Wydziału Krajowego zawierało szereg informacji szczegółowych o wychodźstwie do Brazylii pochodzących ze sprawdzonych źródeł, które stały się podstawą dalszego procedowania sejmu. Kwestie emigracyjne zostały przedstawione jako odrębna część całościowego sprawozdania Wydziału za okres od 1 grudnia 1894 r. do 30 listopada 1895 r. i oznaczone tytułem „Sprawa emigracji ludu”¹⁷. W sprawozdaniu znalazło się zesta-

¹² *Sprawa emigracyjno-kolonizacyjna w sejmie galicyjskim*, „Przegląd Wszechpolski” 1895, nr 4, s. 56; *Stenogr. Spraw.*, 17 posiedzenie VI sesji VI kadencji z 5 lutego 1885, s. 400.

¹³ *Alegata do sprawozdań stenograficznych Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerji*, Lwów (dalej – *Aleg.*), 226, *Sprawozdanie komisji petycyjnej o petycji „Polskiego Towarzystwa handlowo-geograficznego we Lwowie” w przedmiocie emigracji ludu do Brazylii (L. s. 1285 pet 1041)*, s. 1, 2.

¹⁴ *Ibidem*, s. 2.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, s. 2–3; *Sprawa emigracyjno-kolonizacyjna...*, s. 57; *Sejm*, „Gazeta Narodowa” 1895, nr 41, s. 2.

¹⁷ *Sprawozdanie z czynności Departamentu II. Wydziału krajowego za czas od 1. grudnia 1894 do 30. listopada 1895 r. z 9 allegatami*, [w:] *Aleg.* 30, *Sprawozdanie Wydziału krajowego z czynności jego urzędowych za czas od 1. grudnia 1894 po koniec listopada 1895*, s. 14–43.

wienie statystyczne emigracji galicyjskiej do Brazylii w roku 1895, które eksponuje powiaty w większości zamieszkiwane przez chłopską ludność ukraińską.

Tab. 1. Wychodźstwo do Brazylii (stan na październik 1895 r.)

	Powiat	Liczba gmin	Liczba rodzin	Liczba osób
1	Bóbrka	56	167	882
2	Brody	16	97	474
3	Brzeżany	34	163	720
4	Kamionka S.	32	150	756
5	Lwów	14	75	379
6	Podhajce	10	11	102
7	Przemysławany	43	164	801
8	Rawa Ruska	5	10	65
9	Rohatyn	11	42	122
10	Skałat	3	6	25
11	Sokal	11	28	126
12	Tarnopol	39	165	773
13	Trembowła	17	90	241
14	Złoczów	17	414	2140
15	Żółkiew	5	12	71
	Razem	313	1594	7677

Źródło: *Sprawozdanie z czynności Departamentu II. Wydziału krajowego za czas od 1. grudnia 1894 do 30. listopada 1895 r. z 9 allegatami*, [w:] Aleg. 30, *Sprawozdanie Wydziału krajowego z czynności jego urzędowych za czas od 1. grudnia 1894 po koniec listopada 1895*, s. 21.

W sprawozdaniu podano także dane statystyczne za listopad 1895 r., które potwierdziły koncentracje emigracji do Brazylii w powiatach wschodniogalicjskich¹⁸.

Tab. 2. Wychodźstwo do Brazylii w listopadzie 1895 r.

	Powiat	Liczba gmin	Liczba rodzin	Liczba osób
1	Brody	4	16	53
2	Kamionka S.	2	8	42
3	Podhajce	7	19	98
4	Rawa Ruska	1	5	16
5	Rohatyn	6	12	48
6	Skałat	7	28	133
7	Trembowła	10	30	75
	Razem	37	118	465

Źródło: *Sprawozdanie z czynności Departamentu II. Wydziału krajowego za czas od 1. grudnia 1894 do 30. listopada 1895 r. z 9 allegatami*, [w:] Aleg. 30, *Sprawozdanie Wydziału krajowego z czynności jego urzędowych za czas od 1. grudnia 1894 po koniec listopada 1895*, s. 21.

Ogółem do listopada 1895 r. włącznie wyemigrowało z Galicji (z części wschodniej) do Brazylii 1712 rodzin, tj. 8142 osoby. Nie podano danych za grudzień,

¹⁸ Na początku 1896 r. zarejestrowano przypadki emigracji do Brazylii w Galicji Zachodniej, zob. *Wychodźstwo*, „Dziennik Krakowski” 1996, nr 32, s. 4.

jednak sprawozdawcy Wydziału Krajowego założyli, że do końca grudnia 1895 r. liczba wychodźców do Brazylii nie powinna przekroczyć 10 tys., co stanowiło 0,16 % ogółu ludności Galicji¹⁹. Była to liczba mniejsza niż np. liczba rocznej emigracji z Poznańskiego czy z krajów niemieckich, i zdaniem Wydziału nie powinna wywoływać zaniepokojenia. Wprawdzie w sprawozdaniu podkreślono, że emigracja spowodowała „ubytek w naszym bilansie narodowym” (uwaga uczyniona bez rozróżnienia na narodowości zamieszkujące Galicję), lecz — według sprawozdania — liczba emigrantów nie była tak wielka, jak mogło to wynikać z doniesień prasowych²⁰. Wydział Krajowy postanowił zbadać sytuację w poszczególnych powiatach, rozsyłając do urzędów starościńskich specjalnie przygotowaną ankietę do wypełnienia. Władzom tych powiatów, które potwierdziły liczne przypadki wychodźstwa do Brazylii nakazano przeprowadzenie wśród ludności rzetelnej akcji informacyjnej o niebezpieczeństwach występujących podczas podróży oraz o warunkach jakie emigranci zastają w Ameryce Południowej²¹.

W sprawozdaniu Wydziału Krajowego emigrację zarobkową do Ameryki Północnej uznano za pozytywną, natomiast emigrację „przesiedlną” do Ameryki Południowej za niekorzystną, zarówno ze względu na uszczuplanie sił produkcyjnych w Galicji, jak i ze względu na dobro samych emigrantów. Wydział rekomendował sejmowi podjęcie działań powstrzymujących wyjazdy do Brazylii. Natomiast ze względów humanitarnych proponował roztoczenie opieką tej części ludności, która mimo przestróg zdecydowała się wyjechać. Sprawę nawiązania stosunków handlowych z koloniami galicyjskimi w Brazylii Wydział chciał powierzyć firmom handlowym czerpiącym zyski z obrotu towarami²². Zasadniczą treścią zawartą w sprawozdaniu była sugestia, aby przeciwdziałać emigracji do Brazylii, co zostało wyrażone w słowach „należy ją wszelkimi siłami powstrzymywać”²³ i było wymierzone głównie w biedną ludność zamieszkującą wschodnią część kraju, w większości Rusinów wyznania grekokatolickiego.

Następstwem powyższych konstatacji zawartych w sprawozdaniu Wydziału Krajowego były liczne incydenty na dworcach kolejowych polegające na uniemożliwianiu ludności chłopskiej przez policję wyjazdów do Brazylii. Przypadki te opisywała prasa ukraińska oraz stały się one treścią interpelacji poselskich. Niektóre zajścia cechowały się wyjątkową brutalnością. Niedoszłych emigrantów popychano, włokąc do aresztu gdzie byli przetrzymywani wiele godzin. Przywoływano przypadki rozdzielania niemowląt od matek, a także pobicia kobiet ciężarnych. Liczne nadużycia ze strony policji opisywano z detalami podawanymi przez świadków. Wskazywano także nazwiska funkcjonariuszy policji nadzorujących akcje powstrzymywania emigracji do Brazylii²⁴. Sytuacja ta, niemal równocześnie z ogłoszeniem w sej-

¹⁹ „Neue Freie Presse” z 13 stycznia 1896 r. napisała, że w Genui weszło na okręt płynący do Brazylii 700 emigrantów z Galicji, zob. *Wychodźcy galicyjscy*, „Kurjer Lwowski” 1896, nr 16, s. 3.

²⁰ *Sprawozdanie z czynności Departamentu II. ...*, s. 21; *Wydział krajowy o emigracji*, „Kurjer Lwowski” 1896, nr 10, s. 6.

²¹ *Akcja kraju w sprawie emigracyjno-kolonizacyjnej*, „Przegląd Wszechpolski” 1895, nr 7, s. 100.

²² *Sprawozdanie z czynności Departamentu II. ...*, s. 22–23.

²³ *Sprawozdanie z czynności Departamentu II. ...*, s. 22; *Wydział krajowy o emigracji*, „Kurjer Lwowski” 1896, nr 10, s. 6 i nr 17, s. 1.

²⁴ *Stenogr. Spraw.*, 3 posiedzenie I sesji VII kadencji z 3 stycznia 1886, s. 46.

mie sprawozdania WK, stanęła na porządku sejmku w postaci interpelacji posłów ukraińskich²⁵.

Wniosek Anatola Wachnianyna i sejmowa komisja emigracyjna

Wskazywanie i opisywanie poszczególnych przypadków powstrzymywania emigracji do Brazylii stanowiło doraźny kierunek działań polityków ukraińskich, ważniejszym było dążenie do zmiany stanowiska władz galicyjskich w całościowym spojrzeniu na emigrację południowoamerykańską. Ten drugi kierunek znalazł odzwierciedlenie we wniosku Anatola Wachnianyna z 3 stycznia 1896 r., w którym wnioskodawca odwołał się do warunków bytowych panujących na wsi galicyjskiej, wskazując na nędzę, nieporadność włościan i działania rządu, które polegały „tylko” na powstrzymywaniu emigracji, bez dochodzenia „czy lud nie jest zniewolony koniecznością do porzucania swojej ziemi”²⁶. Aby rozwiązać problem w sposób strukturalny Wachnianyn zaproponował powołanie nowej komisji sejmowej, którą nazwano emigracyjną, złożonej z 15 członków, z zadaniem „wszechstronnego zbadania rzeczywistych przyczyn masowej emigracji włościan z naszego kraju”, wypracowania środków skutecznego usunięcia przyczyn wychodźstwa, środków powstrzymujących emigrację lekkomyślną oraz sposobów roztoczenia opieką emigrantów „zarówno podczas podróży, jak i w nowych siedzibach amerykańskich”²⁷.

Motywuując wniosek Wachnianyn najpierw dokonał ogólnej charakterystyki ruchów emigracyjnych w różnych kierunkach, a następnie przedstawił główne jego zdaniem powody tzw. gorączki brazylijskiej. Na plan pierwszy wysunął ogłoszenie w „Gazecie Lwowskiej” informujące o istnieniu towarzystwa Societá Brasiliana Metropolitana, które zobowiązało się do zasiedlenia stanów brazylijskich emigrantami w liczbie jednego miliona w ciągu 10 lat. Wspomniane Towarzystwo działało początkowo we Włoszech gdzie korzystając z kryzysu, zwłaszcza w rolnictwie sycylijskim, doprowadziło do emigracji około pół miliona Włochów. Gdy jednak — jak obrazowo wyraził się Wachnianyn — w Italii „zabrakło materiału wywozowego”, Societá Brasiliana Metropolitana rozwinęła działalność w północnej części Węgier, a następnie w Galicji²⁸. Poseł ukraiński wyeksponował zgubny wpływ rozpowszechnianych świadomości, a krążących wśród chłopstwa legend, jakoby nieżyjący od 1889 r. następca tronu książę Rudolf żył i wraz i księżniczką Stefanią werbował Rusinów do tworzonego przez siebie nowego państwa w Brazylii. Upowszechnianie tych legend miało związek z lansowaną w polskich środowiskach politycznych koncepcją Nowej Polski²⁹. Pojawiały się także pogłoski jakoby nawet sam cesarz nawoływał do wyjazdów do Brazylii³⁰.

Jednak najważniejszym powodem emigracji ludności chłopskiej była bieda, którą Wachnianyn usytuował na tle warunków społeczno-ekonomicznych wynika-

²⁵ Interpelacja Anatola Wachnianyna z 3 stycznia 1895 r. zawierała opisy licznych nadużyć ze strony policji oraz nazwiska świadków tych zajęć, zob. *Stenogr. Spraw.*, 3 posiedzenie I sesji VII kadencji z 3 stycznia 1886, s. 46; *Sejm galicyjski*, „Kurjer Lwowski” 1896, nr 4, s. 1.

²⁶ Aleg. 69, *Wniosek*, Lwów dnia 3 stycznia 1896, s. 1. Czasopisma polskie przetłumaczyły obszernie fragmenty sejmowego wystąpienia Wachnianyna, zob. *Emigracja włościan. Mowa p. Wachnianina na posiedzeniu Sejmu 4. bm., streszczona według stenogramu*, Kurjer Lwowski” 1896, nr 11, s. 1–2.

²⁷ Aleg. 69, *Wniosek*, Lwów dnia 3 stycznia 1896, s. 1; *Sejm galicyjski*, „Kurjer Lwowski” 1896, nr 5, s. 1.

²⁸ *Sejm*, „Gazeta Lwowska” 1896, nr 3, s. 4.

²⁹ *Groza emigracji*, „Kurjer Lwowski” 1895, nr 34, s. 1; J. Mazurek, *Emigracja a kraj*, s. 129.

³⁰ *Oznaki nowej gorączki emigracyjnej do Brazylii*, „Przegląd Wszechpolski” 1895, nr 3, s. 37; *Stenogr. Spraw.*, 4 posiedzenie I sesji VII kadencji z 4 stycznia 1886, s. 79–80.

jących z przyjętych przez państwo rozwiązań prawnych i podatkowych. Wyszedł on z założenie, że pierwszym czynnikiem powodującym zubożenie ludności było przeludnienie wsi. Powołał się na sytuację zaistniałą w okolicach Brodów opisaną w serii artykułów przez „Gazetę Brodzką” oraz na przeciwdziałania Rady Powiatowej brodzkiej, która na mocy podjętych uchwał starała się emigrację do Brazylii zahamować³¹. Drugim powodem biedy było rozdrobnienie gruntów rolnych, a ponadto w niektórych okolicach biedę wzmagały utrzymujące się prymitywne formy gospodarowania, uniemożliwiające stosowanie nowych technologii produkcyjnych i tym samym czerpanie dochodów z rolnictwa. Nie tylko małorolni chłopci, ale także właściciele większych posiadłości nie mogli osiągać takiej wydajności z hektara, jak np. w Anglii czy Czechach³². Wachnianym zwrócił uwagę na przeszkody natury obiektywnej, takie jak np. klimat kontynentalny panujący w Galicji Wschodniej, charakteryzujący się ekstremalnymi zmianami pogodowymi, utrudniającymi prowadzenie stabilnej gospodarki rolnej, co prowadziło do paradoksalnej sytuacji, w której „najlepsza ziemia podolska dostarczała największej liczby emigrantów”³³.

Posel ukraiński wskazał także na inne przyczyny biedy panującej na wsi. Przywołał brak odpowiednich działań melioracyjnych oraz trudną sytuacją finansową towarzystw gospodarczych, krajowych i państwowych. Wprawdzie kwestie te były przedmiotem debat sejmowych, a wiedeńska Rada Państwa w 1895 r. zwiększyła wysokość funduszu melioracyjnego, jednak Wachnianym nie wiązał z tym poprawy sytuacji na wsi wschodniogalicyskiej³⁴. Na podstawie stosunku liczby ludności chłopskiej do liczby bydła rogatego i owiec w poszczególnych powiatach wyprowadził wniosek, że czynnik ten decydował o skali emigracji zwłaszcza na obszarach nizinnych. W powiatach górskich, takich jak: Lesko, Stare Miasto, Strij oraz Turka na setkę (100) ludności przypadało 51–68% bydła rogatego. W powiecie kosowskim dochodził do tego jeszcze znaczny odsetek owiec. Natomiast w powiecie tarnopolskim i innych o podobnym ukształtowaniu terenu, gdzie tzw. gorączka brazylijska wystąpiła w najostrzejszej postaci, odsetek bydła rogatego wynosił zaledwie 22–23%, co utrudniało płacenie podatku z tzw. przychówku rogatego. Wachnianym konstatawał: „gdy tego przychówku nie ma, to zalega i podatek, bo ziemia nie daje nawet dostatecznych środków do życia”³⁵. Bieda w gospodarstwach posiadających dobre grunty pogłębiła się także w następstwie podwyższenia podatku gruntowego w 1882 r. — kiepska ziemia nie mogła być wyżej opodatkowana, ale lepszą opodatkowano podwójnie, a nawet potrójnie. Z tego Wachnianym wyprowadził kolejny wniosek, wskazując przyczynę wzmożonej emigracji z powiatów obejmujących Podole³⁶. Wykazał ponadto, że emigrowali nie najbiedniejsi, których nie byłoby stać na pokrycie kosztów wyjazdu, ale głównie właściciele gospodarstw o powierzchni 2–4 morgów, tzw. średniacy³⁷.

³¹ W serii artykułów pod wspólnym tytułem „Nasze położenie”, za przyczynę emigracji do Brazylii autor podaje nadmiar ludności w stosunku do powierzchni ziemi rolnej. Zob. „Gazeta Brodzka”, numery z roku 1895; *Wychodźstwo do Brazylii*, „Kurjer Lwowski” 1896, nr 3, s. 1; *Stenogr. Spraw.*, 4 posiedzenie I sesji VII kadencji z 4 stycznia 1886, s. 80.

³² W Anglii z jednego hektara ziemi osiągnano 30 hektolitrów pszenicy, a w Galicji 12. W Czechach z jednego hektara osiągnano 16 hektolitrów żyta, a w Galicji ok. 11. Zob. *Stenogr. Spraw.*, 4 posiedzenie I sesji VII kadencji z 4 stycznia 1886, s. 81; *Emigracja włościan. Mowa p. Wachnianina...*, s. 1.

³³ *Stenogr. Spraw.*, 4 posiedzenie I sesji VII kadencji z 4 stycznia 1886, s. 81.

³⁴ *Komitet melioracyjny*, „Kurjer Lwowski” 1895, nr 41, s. 1–2.

³⁵ *Stenogr. Spraw.*, 4 posiedzenie I sesji VII kadencji z 4 stycznia 1886, s. 81; *Emigracja włościan. Mowa p. Wachnianina...*, s. 2.

³⁶ *Stenogr. Spraw.*, 4 posiedzenie I sesji VII kadencji z 4 stycznia 1886, s. 81–82.

³⁷ *Ibidem*, s. 82; *Emigracja włościan. Mowa p. Wachnianina...*, s. 2.

Uzasadnianie swego wniosku Wachnianyn zakończył serią krytycznych uwag pod adresem administracji krajowej, parlamentu wiedeńskiego i władz centralnych. Wyraził ubolewanie z powodu odstąpienia Rady Państwa od realizacji projektu ministra rolnictwa Juliusa von Falkenhayna i jego następcy na tym stanowisku — Johanna von Ledebura, polegającego na zakładaniu spółek rolniczych i gospodarstw rentowych, podkreślając, że społeczeństwo ukraińskie powołało już do życia ponad 500 kółek rolniczych, ponad 500 czytelni „Proswity”, kilkaset sklepów „Narodnej Torhowli”, które można było wykorzystać w tworzeniu rozwiązań systemowych dla polepszenia sytuacji gospodarczej w całej Galicji³⁸. Z jednej strony, w analizie sytuacji społeczno-ekonomicznej wsi wschodniogalicyskiej, przeprowadzonej przez Wachnianyna, zostały wyeksponowane podatki nałożone na rolników, którzy nie byli w stanie ich spłacać, a z drugiej, Wachnianyn uważał, że rozwiązanie tego problemu utrudniała trudna sytuacja finansowa kraju. Z analizy Wachnianyna wypływał wniosek, że należało najpierw usprawnić system podatkowy i zrationalizować pod względem wydatków funkcjonowanie administracji krajowej, aby następnie poprawić położenie ludności chłopskiej i tym samym usunąć powody stałej emigracji do Brazylii. Wachnianyn zaproponował konkretne rozwiązania prawno-finansowe:

- zmniejszenie podatku gruntowego o 10–15%;
- zobowiązanie galicyjskiej reprezentacji w Radzie Państwa do podjęcia starań o obniżenie kontyngentu podatku gruntowego o 5 do 10 milionów złr dla Przedlitawii;
- „sprawiedliwe i uczciwe” przebudowanie katastru gruntowego, bardziej „sprawiedliwe” rozłożenie obciążeń nakładanych na podstawie ustaw krajowych;
- uproszczenie struktury i ograniczenie kosztów funkcjonowania organów autonomii krajowej³⁹.

Na podstawie wniosku Wachnianyna na posiedzeniu sejmku 9 stycznia 1896 r. przystąpiono do wyboru 15-osobowej komisji emigracyjnej. Początkowo na liście kandydatów na członków komisji znaleźli się posłowie pochodzący z regionów, w których nieliczna emigracja nie stanowiła problemu społecznego, dlatego na wniosek posła Józefa Męcińskiego dopisano kilka nazwisk posłów rzeczywiście reprezentujących regiony dotknięte tzw. gorączką brazylijską⁴⁰. Skład komisji ustalono na posiedzeniu 11 stycznia 1896 r., a wybór zarządu nastąpił 14 stycznia. Przewodniczącym wybrano Tadeusza Pilata, jego zastępcą Leona Pinińskiego, a sekretarzem Teofila Merunowicza⁴¹. Do komisji weszło dwóch posłów ukraińskich: Dmytro Ostapczuk i Anatol Wachnianyn⁴².

Powołanie do życia sejmowej komisji emigracyjnej nastąpiło na wniosek posła ukraińskiego, co podkreśla kontekst narodowościowy tzw. gorączki brazylijskiej polegający na masowym wychodźstwie Rusinów i na zaangażowaniu ukraińskiej reprezentacji sejmowej w rozwiązywanie problemów emigracyjnych. Z zaangażowania tego, poczynając od interpelacji Oлександра Barwińskiego, a na wniosku Anatola Wachnianyna kończąc, wyłania się obraz konkretnych propozycji systemowych nastawionych na poprawę warunków życia ludności w jej galicyjskich miej-

³⁸ *Stenogr. Spraw.*, 4 posiedzenie I sesji VII kadencji z 4 stycznia 1886, s. 83.

³⁹ *Ibidem*; *Emigracja włościan. Mowa p. Wachnianina...*, s. 2.

⁴⁰ *Stenogr. Spraw.*, 5 posiedzenie I sesji VII kadencji z 9 stycznia 1886, s. 122.

⁴¹ *Ibidem*, 7 posiedzenie I sesji VII kadencji z 14 stycznia 1886, s. 189.

⁴² *Ibidem*, 6 posiedzenie I sesji VII kadencji z 11 stycznia 1886, s. 164.

scach zamieszkania. W opinii polityków ukraińskich poprawa ta była ściśle związana z koniecznością przeprowadzenia reformy podatkowej i racjonalizacji wydatków krajowych, co miało być skutecznym sposobem na zniwelowanie przyczyn biedy i ograniczenia wychodźstwa. Warto podkreślić, że zarówno interpelacja Barwińskiego, jak i wniosek Wachnianyna wpływały z troski o los kraju oraz emigrującej ludności bez względu na narodowość i nie nosiły cech zaogniających stosunki polsko-ukraińskie w Galicji, jak działo się z szeregiem innych wniosków i interpelacji dotyczących rywalizacji na płaszczyźnie politycznej, oświatowej czy językowej.

Jarosław Moklak. From the History of Peasant Emigration to South America. Ukrainian Politicians in Relation to the so-called "Brazilian Fever" in the Galician Parliament Debates, 1895–1896

In the mid-90s of the nineteenth century, peasant emigration from Galicia to South America took such enormous proportions that it became the subject of lively public debates. The so-called "Brazilian fever" prompted the Polish and Ukrainian politicians into action to stop a wave of departures. In the Galician Diet, debates on this topic were initiated by two Ukrainian deputies, Oleksandr Barvinsky and Anatol Vakhnianyn.